

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 р. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

**БАЖАН О. Г.,
кандидат історичних
наук, доцент**

*Інститут
історії України
НАН України*

Виявлені та введені останнім часом у науковий обіг документальні матеріали свідчать про те, що Угорська революція 1956 р. залишила глибокий відбиток не тільки у власній історії центральноєвропейської країни, а й викликала величезний резонанс у світі. Національно-визвольна за характером, антисталінська за своїм спрямуванням Угорська революція 1956 року мала вплив і на Україну. Попри заходи ідеологічного апарату ЦК КПРС по дискредитації учасників угорського повстання, трагічні події осені 1956 року викликали в різних верствах українського суспільства далеко не одностайну думку.

Незважаючи на численні повідомлення засобів масової інформації про повну й безумовну підтримку введення радянських військ у Будапешт з боку трудових колективів, окремих громадян, в архівах вищого політичного керівництва та колишніх спецслужб СРСР зберігаються свідчення, які говорять про зовсім протилежне.

Проводячи моніторинг, розбурканого хрущовськими реформами та подіями в Польщі, Єгипті, Угорщині українського суспільства, органи держбезпеки констатували, що в другій половині 1956 року кількість антирадянських проявів серед інтелігенції та молоді, особливо в потужних промислових і культурних центрах УРСР, різко збільшилась. Якщо з 1 січня по 1 жовтня 1956 року в Києві мало місце 190 випадків антирадянського характеру, то за жовтень – листопад 1956 р. таких проявів було зафіксовано 225.

За спостереженнями спецслужб, прояви антирадянської діяльності, найбільше помічено в колективах учених, серед професорсько-викладацького складу, середовищі творчої інтелігенції. Аналізуючи протестні настрої серед населення Української РСР, орга-

ни КДБ прийшли до висновку, що найбільша кількість антирадянських проявів з боку різних верств населення України, на думку аналітиків, стосувалася подій в Угорщині. Протягом жовтня-листопада 1956 року органи КДБ зафіксували 141 випадок публічних виступів, розмов на побутовому рівні, присвячених Угорській революції¹.

Відмінні від офіціозу думки і погляди жителів України на події у сусідній країні працівники ІV Управління КДБ систематизували таким чином:

1. Реагування, які виправдовують дії реакційних сил в Угорщині, та засуджують збройну інтервенцію СРСР.
2. Реагування, які демонструють солідарність із “заколотниками” та “закликають до відкритих контрреволюційних виступів проти радянської влади, а також висловлюють сподівання, що події в Польщі та Угорщині знайдуть відгук серед народів СРСР і викличуть зміни в політичному устрої нашої країни”.
3. Поширення панічних настроїв серед населення про неминучість, у найближчий час, початку військових дій* між СРСР та країнами капіталістичного табору².

Прагнення осмислити жовтневі події в Польщі та Угорщині, порівняти їх з політичною ситуацією, що склалася в Україні, спостерігалось в колах наукової та творчої інтелігенції. Директор Львівського інституту суспільних наук АН УРСР, доктор історичних наук І. Крип'якевич так коментував реформаторський курс у сусідніх країнах: “... Становище в Угорщині та Польщі корінним чином відрізняється від становища на Україні. Там існують національні армії, власний адміністративний апарат і своєрідні національні тенденції в комуністичних партіях. Усього цього на Україні немає³.” Подібну точку зору висловлював письменник І. Сенченко: “Угорщина та Польща розчистили собі шлях до кращого життя малою кров'ю, а от Україна не змогла зробити цього вчасно, пережила жахи 1933 та 1937 років і до сих пір страждає⁴”. Львівський композитор А. Кос-Анатольський у приватних бесідах зазначав: “У Польщі та Угорщині відбуваються військові дії. Народи цих країн намагаються відійти від впливу Радянського Союзу, стати незалежними і будувати соціалізм на кшталт Югославії.” Різких висловлювань припускався викладач Харківського педінституту Л. Фрідман, який стверджував: “3 5 березня 1953 року почалось розхитування нашої диктатури. Об'єктивний закон історії змете на звалище нинішній режим. Відхід країн народної демократії – перший етап у процесі краху соціалістичного режиму⁵.”

* Так, наприклад, 30 листопада 1956 року в Будинку культури м. Чернігова було виявлено 19 листівок короткого змісту: “Незабаром війна” (ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 19). Про зростання панічних настроїв серед населення в часи угорського повстання свідчить і той факт, що окремі особи, у тому числі й військовослужбовці, які проживали в містах Стрий та Самбор Дрогобицької області, займались поспішною відправкою своїх домашніх речей у східні райони СРСР (ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 70).

Особливу стурбованість спецслужб, вищого партійного керівництва, Закарпатського обкому КПУ викликало реагування на події в Угорщині осіб угорської національності.

Свій протест щодо втручання СРСР у внутрішні справи Угорщини жителі Закарпаття висловлювали у вигляді розповсюдження листівок⁶.

Серйозне невдоволення зовнішньою політикою СРСР спостерігалось і в інших регіонах України. 26 жовтня 1956 року у м. Миколаєві поблизу корабельно-будівельного інституту була знайдена листівка такого змісту: “Радянські громадяни! Зверніть увагу на агресивну політику радянського уряду на території Угорщини. На пролиті радянськими військами <...> братську кров громадян Угорщини, які спробували звільнитися від комуністичного гніту <...> Протестуйте проти кривавої розправи наших військ в Угорщині⁷.” Доклало клопоту працівникам Управління КДБ м. Одеси розшук невідомого, який у ніч на 25 листопада на території Одеського трамвайно-тролейбусного управління та місцевої туберкульозної лікарні, здійснив антирадянський надпис: “Геть червоний імперіалізм⁸”. У своєрідний спосіб висловив свій протест начальник радіовузла міста Балти Одеської області М. Насуленко. На протигагу офіційної інформації, яка поширювалася в республіці, М. Насуленко вранці, 25 листопада 1956 року, протягом 10 хвилин по районній мережі транслював передачу радіостанції “Бі-Бі-Сі”, присвячену подіям в Угорщині⁹. Посилення протестних настроїв серед населення під час Угорського повстання органи КДБ відзначали також у Дрогобицькій, Запорізькій, Львівській, Станіславській, Чернігівській областях та в Криму¹⁰.

Безпосередньо з Угорським повстанням радянські спецслужби пов'язували збільшення випадків погроз на адресу комуністів, колгоспного активу, працівників радянського апарату, зростання числа страйків, невиходу на роботу¹¹.

У розпал осені 1956 року серйозні заворушення відбувалися в колах угорських студентів, які навчалися в різних вузах Києва, Харкова, Дніпропетровська. Не залишилися непоміченою для спецслужб поведінка переважної більшості угорських студентів Харківського політехнічного інституту, які відкрито висловлювалися за підтримку повстанців в Угорщині¹². Намагаючись висловити солідарність угорській молоді, яка першою вийшла на барикади проти правлячого режиму у своїй країні, студенти-українці 5 курсу факультету журналістики Київського державного університету мали намір відмовитися брати участь у демонстрації з нагоди 39-ої річниці жовтневої соціалістичної революції в СРСР¹³. Щоб якимось розрядити об-

становку, ЦК Компартії України рекомендувало вислати з Києва ряд угорських студентів, які, на його погляд, служили збудником негативної громадської думки. Так, у лютому 1957 року були позбавлені права навчатися в СРСР студент п'ятого курсу лісогосподарського факультету Української сільськогосподарської академії Валішек Золдан, Дьєрдь Чабі з Київського політехнічного інституту, Михайл Конда з Харківського автодорожнього інституту¹⁴. Як інформував керівника партійної республіканської організації Олексія Кириченка секретар Київського обкому КПУ Петро Шелест, згадані студенти “висловлюють своє незадоволення соціалістичним ладом в Угорщині, допускають ворожі випадки проти сьогоденного Угорського уряду, а також керівників Радянського уряду і ЦК КПРС. При цьому вони схвалюють дії контрреволюційних елементів в Угорщині і заявляють, що угорський народ не простить Радянському Союзу за його, нібито, втручання у внутрішні справи Угорщини¹⁵”.

Прискіпливо слідкуючи за студентськими аудиторіями, політичне керівництво та спецслужби республіки прагнули перешкодити утворенню на теренах України різноманітних організацій та груп за прикладом Москви, Ленінграда, інших міст Російської Федерації, що в дні угорського повстання 1956 року висловлювали свою підтримку повстанцям, рішуче засуджували радянське військове втручання, організовували ряд виступів на комсомольських зборах, розповсюджували листівки та прокламації¹⁶. З метою припинення наростаючої хвилі протестів в Україні правлячий режим удався до випробування методів – політичних репресій. Як свідчать архівні документи в період з 1 жовтня по 14 листопада 1956 року в Україні було заарештовано 52 особи (Станіславській області – 12 чол.; Львівській – 2; Миколаївській – 1; Ворошиловградській – 1; Кримській – 1, Тернопільській – 4; Дрогобицькій – 7; Закарпатській – 14; Волинській – 5; Запорізькій – 3; Харківській – 2)¹⁷.

Незважаючи на жорсткий пресинг і вжиті репресивні акції з боку органів КДБ, звести нанівець протидію акціям СРСР в Угорщині так і не вдалося. З різних регіонів України надходили повідомлення про окремі антирадянські виступи, факти розповсюдження листівок та прокламацій. Так, секретар Одеського обкому КПУ М. Максименко інформував 9 лютого 1957 року першого секретаря ЦК КПУ О. Кириченка про виявлення в Одесі розклеєних листівок з текстом: “Ми проти розправ із революціонерами Угорщини”, “Вивести наші війська з Угорщини!”¹⁸.

Розмаїтість в оцінці угорських подій різних соціальних та національних груп населення України змусила органи політичного керівництва УРСР приділити значну увагу агітаційно-пропагандистській роботі щодо формування громадської думки, спрямованої на підтримку зовнішньополітичного курсу ЦК КПРС. З метою посилен-

ня ідеологічного та психологічного тиску на населення майже у всіх містах України були проведені відкриті збори партійних та комсомольських організацій, бесіди, мітинги трудящих, на яких виступали члени Президії, секретарі ЦК КПУ, члени бюро обкомів, міськкомів, райкомів партії, працівники апарату ЦК, діячі науки та культури. У дні національно-демократичної революції в УНР тільки в м. Хмельницькому було проведено понад 100 мітингів, у Кам'янець-Подільському більше 60 партійних зібрань¹⁹. З перших днів Угорського повстання в прикордонні області, зокрема, у Закарпатську область²⁰, де проживало багато угорців, був направлений секретар ЦК КПУ М. Підгорний з групою відповідальних працівників ЦК, а у Львів – член Президії ЦК М. Гречуха²¹. Однак завжди партійним функціонерам на місцях вдалося до кінця дотриматися розробленого ідеологічним апаратом ЦК КПУ сценарію роз'яснювальної роботи серед робітників, колгоспників, інтелігенції, студентів, молоді на покращення “політичної пильності”, “зміцнення дружби народів СРСР та всіх країн соціалістичної співдружності”. Під час обговорення на ініційованих “зверху” зборах подій в Угорщині траплялися випадки коли представники творчої інтелігенції свідомо торкалися питань розвитку національної культури. Перший секретар ЦК КПУ О. Кириченко, інформуючи Президію ЦК КПРС про відгуки населення на події в Польщі, Угорщині та Єгипті від 12 листопада 1956 року зазначав: “Особливо багато розмов ведеться про те, що мовляв, на Україні недооцінюється українська мова. <...> Окремі письменники висловлюють думку, що на Україні фактично проходить як би русифікація і що це негативно позначається на розвитку української культури. Крім того, вони заявляють, що в представників зарубіжних країн, особливо країн народної демократії, які відвідували Україну, викликає подив і негативні висловлювання та обставина, що в багатьох містах і робітничих селищах громадсько-політична робота та культурно-просвітницька робота проводиться російською мовою, і що це також використовується в антирадянській пропаганді як усередині країни, так і за кордоном українськими націоналістами та іншими ворогами радянського народу”²².

Відкриті виступи української інтелігенції на захист рідної мови на тлі ускладнення міжнародної ситуації у зв'язку з подіями в Польщі та Угорщині, спонукав ЦК КПУ звернути увагу на існуючі проблеми в національно-культурній сфері. Вище політичне керівництво республіки рекомендувало партійним, радянським установам, органам суду, прокуратури проводити свою діяльність на мові, у залежності від національного складу населення. Міністерствам та відомствам, у віданні яких перебували середні та вищі навчальні заклади, була дана вказівка покращити ситуацію із забезпечен-

ням підручниками та посібниками на українській мові. Мовний фактор мали враховувати і місцеві органи народної освіти, які в разі наявності дітей бажаючих навчатися українською мовою, повинні були відкривати відповідні школи або паралельні українські класи в російських школах²³.

Невдовзі “із метою активізації роботи верств інтелігенції” ЦК КПУ прийняв постанову про видання ряду україномовних видань. Серед них: “Український історичний журнал”, “Український філологічний журнал”, “Театр і кіно”, “Український економічний журнал”, “Українська радянська музика” та ін.²⁴ У жовтні 1956 року ЦК КПУ підтримав пропозицію президії АН УРСР про перевидання фотографічним способом “Словаря української мови” за редакцією Б. Грінченка²⁵. Загалом за офіційними даними в 1956-1958 роках кількість журналів, які друкувались в Україні, збільшилась з 49 до 64 назв (47 – україномовні). Україномовні газети в 1956 р. склали майже 77%²⁶.

Під впливом угорських подій ЦК КПУ активізував роботу місцевих партійних та радянських органів по виконанню планів житлового будівництва, та інших соціальних програм для населення²⁷. У другій половині 1950-х років побачили світ постанови ЦК КПРС та ЦК КПУ, які стосувалися поліпшення соціально-побутових умов життя населення. Серед них: “Про розвиток жит-

лового будівництва” та “Про застосування типових проектів у будівництві”, згідно з якими передбачалося за 10-12 років забезпечити населення житлом, пересилити громадян з бараків та комуналок у квартири сімейного типу²⁸. Наприкінці 1950-х на початку 1960-х років житлове будівництво розгорнулося в небувалих масштабах. Протягом 1958-1960 років в Україні було збудовано майже 1 млн. квартир загальною площею 43,8 млн. кв. м., житло одержало 4,2 млн. чол.²⁹.

Разом із тим, антикомуністичне повстання в Угорщині, зростання невдоволення в самому СРСР, спонукало вище політичне керівництво країни вдатися до поступового згортання процесу десталінізації радянського суспільства, до прийняття рішень, які перетинали шлях до плюралізму думок і поглядів. Політичним підсумком 1956 року, що розпочався ХХ з’їздом, став лист ЦК КПРС від 19 грудня 1956 року “Про посилення політичної роботи партійних організацій у масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів”, підготовлений спеціальною комісією під головуванням Л. Брежнєва. Можна припустити, що схвалені в грудні 1956 року документи дозволили партійним організаціям, правоохоронним органам подолати породжену ХХ з’їздом та Угорською революцією розгубленість, накреслити курс, спрямований на захист тоталітарних основ радянської держави.

ПОСИЛАННЯ

- 1 Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). – Ф. 1 – Оп. 11. – Спр. 42. – Арк. 96-102.
- 2 Там само. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 9. – Арк. 46-56.
- 3 Там само. – Арк. 59.
- 4 Там само. – Арк. 16.
- 5 Там само. – Арк. 26.
- 6 Там само.
- 7 Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4250. – Арк. 364.
- 8 ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 9.
- 9 Там само. – Арк. 12.
- 10 Там само. – Арк. 13-19.
- 11 Там само. – Спр. 9. – Арк. 77, 150-151.
- 12 Там само. – Спр. 9. – Арк. 191-192.
- 13 Там само. – Арк. 51.
- 14 ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4537. – Арк. 41-42.
- 15 Там само. – Арк. 26-27.
- 16 Медведев Р. Никита Хрущев. Политический портрет. – М., 1990. – С. 168-169.
- 17 ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 29.
- 18 ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4537. – Арк. 48-49.
- 19 Там само. – Спр. 4377. – Арк. 97-98.
- 20 На період подій в Угорщині на Закарпатті було складено і затверджено “План-календар” чергувань оперативної групи обкому КПУ, до якої входили відповідальний працівник, перекладач, стенографісти-машиністи, відповідальний за транспортні засоби (ЦДАГО України. – Ф. 53. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 259.).
- 21 ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4250. – Арк. 372.
- 22 Там само. – Спр. 4248. – Арк. 312-313.
- 23 Там само. – Арк. 314.
- 24 Там само. – Спр. 4265. – Арк. 113.
- 25 Там само. – Оп. 31. – Спр. 352. – Арк. 6-8.
- 26 Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах: т. 2. Радянський проект для України. – К., 2004. – С. 498.
- 27 ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4248. – Арк. 164-165.
- 28 Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 2. – К., 1977. – С. 601.
- 29 Ковпак Л. ХХ з’їзд КПРС та пріоритети соціальної сфери // Початок десталінізації в Україні. Матеріали круглого столу в Інституті історії України НАН України 926 лютого 1996 р.). – К., 1997. – С. 108.

Надійшла до редакції 31.01.2008